

TARKUS HÜÜAB TÄNAVAIL

Mikael Raihhelgauz, KUSi arendusjuht teadustegevuse alal

Head konverentsi külalised!

Kas teil on hea mälu? Minul endal, tõtt-öelda, mitte. Vestluse, loengu või raamatu üldist mõtet on küll kerge meelde tuletada, nime, kuupäevade ja mõne tabava lause täpse sõnastusega on aga palju keerulisemad lood. See tõik on muidugi äärmiselt kahetsusväärne, sest kasvanud üles traditsioonilises baptistikoguduses, ei ole mul elus suuremat rõõmu, kui mõnele eksinud vennale või õele teoloogilises vaidluses ühe asjakohase piiblisalmiga ära panna. Viletsa mälu tõttu ei suuda ma siiski sageli vajalikku kirjakohta meenutada. Mu kitsikust ei leevenda tõsiasi, et suurema osa oma elust olen lugenud Piiblit vene keeles. Nõnda muutub ärapanemise protsess äärmiselt kohmakaks. Pean hakkama guugeldama seda üksikut venekeelset märksõna, mis Pauluse lausest juhuslikult meelde jäi. Leidnud õige kirjakohta, suundun eestikeelsesse piibliäppi ja loodan, et idee, mida püüan tõestada, on säilinud ka eesti-keelses tõlkes. Oeh...

Vahel siiski veab ja mõned read jäävad esimese lugemisega meelde. Nii oli ühe Doris Kareva luuletusega:

*Kas siis on vabadus, kui kõike võib?
Või hoopis siis, kui midagi ei pruugi?
Kas tõde see on, mida teavad kõik?
Või mida keegi lahti eal ei muugi?*

Mulle tundub, et väga laia pintsliga maalides võib öelda, et tsiteeritud luuletus iseloomustab globaalsel teoloogiamastikul eksisteerivat vastasseisu, mis aeg-ajalt kristalliseerub ka kohalike väljaannete arvamuseveergudel. Mainitud debatti võib pealkirjastada erinevatel viisidel, millest ükski ei ole ammendav ega hinnanguvaba. Nimetatagu seda teoretikute ja praktikute,

maailma meelest tarkade ja maailma meelest narride või hoopis fundamentalistide ja kontekstitundlike vastuseisuks – meie isiklikust positsioonist sõltumata saame kõik aru, milliste ideede vahekorrast jutt käib.

Ühel pool on need, kes leiavad, et „vabadus on siis, kui kõike võib“. Nende professionaalse kredo keskmes on akadeemilise vabaduse printsiip.

Nad ei lähtu oma uurimistöös mingitest selgesõnaliselt ette määratud teoloogilistest põhimõtetest (teadvustama kallutatusest ei pääse muidugi keegi) ja nende meetodid ei pruugi näidata uurimisobjektide – s.t Piibli ja kristliku traditsiooni – suhtes erilist pieteeti. Olgu mainitud, et viimane ei välista siiski tugevat isiklikku usku. Ehkki akadeemilise teoloogia, piibliteaduse, kirikuajaloo ja muude kristlust puudutavate ülikoolidistsipliinidega tegelemine nõuab sageli tõsist ettevalmistust, eeldatakse, et tõde on miski, „mida teavad kõik“. Ligipääs tõele sõltub ikkagi ka indiviidi isiklikust huvist valdkonna vastu, mitte kogukonda kuulumisest või Püha Vaimu tööst. Tuleb taas möönda, et siinses kontekstis ei pruugi tõe mõiste olla lihtne ega ühene. Postuleeritakse üksnes seda, et tõde on, sõltumata oma kompleksisusest, kõigile võrdsetel alustel kättesaadav.

Teisel pool on inimesed, kes eelistavad öelda Pauluse kombel: *Kui söök viib kiusatusse mu venna, siis ma enam kunagi ei söö liha, et ma oma venda ei viiks kiusatusse* (1Kr 8:13).

Akadeemiline vabadus on nende jaoks kõigest tinglik väärtus, mis peab olema allutatud õigele doktriinile. Tõde on eksklusiivne, miski, „mida keegi lahti eal ei muugi“ – vähemalt mitte iseseisvalt. Tõde on ennekõike

ilmustuslik, mistõttu selle tuvastamiseks on kogukonna tunnetus ja tava märksa kindlamad kriteeriumid kui teaduslik debatt. Argumendid – olgu need kuitahes leidlikud – võivad meid viimselt alt vedada.

Eelkirjeldatud vastasseisus on lihtne ühe osapoole kaevikusse hüpata ja sealt teiste suunas verbaalseid granaate pilduda, sildistades neid fundamentalistideks või liberaalideks, targutavateks relativistideks või tagurlikeks ignorantideks. Mulle tundub siiski, et niisugune strateegia ei vii kuigi kaugele. Oma mullis isoleerituna on nii rangelt akadeemilisel kui ka üksnes vaimulikku tunnetust rõhutaval lähenemisel tõsised puudujäägid.

Nii on näiteks õigeusu teoloog John Behr kritiseerinud fragmentaarsust, milleni on viinud ajaloolis-kriitilise meetodi domineerimine akadeemilises arutelus. Hilis-modernne vaim püüab taandada piibliteaduse kontekstide ja redaktsioonijaloo kinnisideelisele kaardistamisele. Õilsas katses jõuda autori algupärase mõtteni hävitatakse teksti relevantsus: selle asemel et küsida, mida üks või teine kirjakoht **tähendab**, küsitakse, mida see **tähendas**. Analoogilist tendentsi võib täheldada ka patristikas: elavast suhestumisest kirikuisadega saab fikseeritud doktriinide kujunemislöö dokumenteerimine, kusjuures tähelepanu nihkub teoloogialt hoopis laiema hilis-antiigi uuringute distsipliini küsimustele. Nende protsesside taustal saab süstemaatikast omakorda järjest isoleeritum valdkond, mis tegeleb aina enam enda metodoloogiaga. Rõhutan üle, et Behr ei rünnanud loetletud distsipliine kui selliseid, vaid ühte konkreetset tendentsi nende distsipliinide sees. Akadeemilisel teoloogial on kahtlemata suur väärtus ja ka ajaloolisest meetodist juhinduv hääl on täiesti väärt kuulamist. Kui aga tahame, et teoloogia püsiks kogudusliku elu orgaanilise osana, vajame midagi veel.

Selge, et Behri tähelepanekud puudutavad ennekõike sekulaarsetes ülikoolides tehtavat tööd, aga ka usulistel haridusasutustel on oma probleemid. Tähelepanuväärse kriitikaga on hiljuti astunud esile näiteks baptisti eetik David Gushee. Ennekõike on ta toonud välja Ameerika evangelikaalide seas laialt levinud hirmu, et korralik haridus võib avaldada laastavat mõju inimese usule. Veendumus, et seminarid peavad varjama oma tudengeid „ohtlike“ mõtlejate eest ja jälgima uurimistöö järelduste doktrinaalset puhtust, on viinud olukorrani, kus a) hariduslik protsess ei ole enam üheski mõttes siiras tõe otsimine, b) paljud kristlased ei ole enam

võimelised vastama 21. sajandi intellektuaalsetele väljakutsetele. Hullematel juhtudel on patoloogiline hirm mõtlemise ees viinud täieliku suutmatuseni pidada dialoogi ümbritseva kultuuriga või ka üldtunnustatud teadusliku teabe – nt evolutsiooniteooria või inimtekkelise kliimamuutuse – eiramiseni.

Behri ja Gushee analüüsi üksikasjadele võib muidugi vastu vaielda. Ent isegi siis, kui me ei nõustu nende hetkeseisu kirjeldusega, tuleb nentida, et pingeväli, mis kriitika tagant paistab, ulatub palju sügavamale ajalukku, peegeldades eri arusaamu tarkuse mõistest kristliku traditsiooni sees. Erinevaid tarkuse kontseptsioone on tänuvärselt kaardistanud professor Paul Fiddes, kelle teoloogial tahaksin täna natuke pikemalt peatuda.

Põhilised terminid, mille ümber tema arutelu keerleb, on: *scientia*, *sophia* või selle ladinakeelne vaste *sapientia* ja *phronesis*.

Scientia tähendab siinses kontekstis Jumala tundmaõppimise meetodit, mis seostub ülikoolide esilekerkimisega 12. sajandil. Tähtsal kohal on loogika ja mõistuslik analüüs. *Scientia* kantsiks on auditorium, selle põhimeetod on väitlus. Võib öelda, et *scientia* küsib ennekõike, mida me võime teada Jumala kohta, kuidas saame temast õigesti rääkida. Nagu nimigi viitab, peituvad uusaja teaduse juured justnimelt *scientia*-tarkuses.

Sophia või *sapientia*, nagu seda on sageli lääne traditsioonis nimetatud, tähistab teadlikkust viimsest reaalsusest, mis on kristlaste jaoks loomulikult Jumalas. Ehkki *sophia* ei välista mõistuse rakendamist, on selle peamiseks meetodiks pigem usuline sisevaatlus või mõtisklev süvenemine. *Sophia* huvitub enam Jumala enda tundmisest, nähes armastust Jumala vastu lahutamatusena teadmisest. *Sophia-sapientia* traditsioon taotleb müstilist Jumala tarkust, mis on apostel Pauluse sõnul avaldunud Kristuses ja mõjutab usklikke Püha Vaimu töö läbi. *Sapientia*’t on sageli vastandatud *scientia*’le. Niisugune vastandus ei olnud alati kuigi orgaaniline: tugevaid *sapientia*-motive leiab ka kõige arhetüüpsemal *scientia*-tarkuse esindajal, nagu Aquino Thomas. Ometi tuleb nentida, et kaasaegses vabakirlikus maailmas ei ole *scientia-sapientia* polaarsus

sugugi kadunud. Meie ülesanne on seda lõhet ületada ja ma loodan, et Fiddese tarkuse-mudel saab siinpuhul aidata. Ent eelnevalt peame tutvuma veel ühe tarkuse liigiga.

Phronesis on termin Aristotelese „Nikomachose eetikast“, mis tähistab praktilise tarkuse kõrgemat vormi. Siinjuures ei peeta praktilise tarkuse all silmas, kuidas autole odavaid varuosi leida või maitsvat kooki küpsetada, vaid õigete moraalsete otsuste langetamise võimet, oskust rakendada oma andeid ja vourusi reaaleluistes situatsioonides. Mõtleme korraks arsti ameti peale. Arstil on vaja omajagu tehnilisi teadmisi. Ta peab olema kursis viimaste teadusuuringutega, et määrata patsiendile ravi, mille tervendav toime on leidnud statistilist kinnitust. Kuid arst vajab ka praktilist tarkust, *phronesis*, kui ta oma patsiendiga suhtleb, temaga koos erinevaid stsenaariume läbi kaalub ja lõpuks otsustab, mis on inimese jaoks, kõiki asjaolusid arvesse võttes, parim lahendus.

Selle asemel et vastandada ühte tarkuse vormi teistele, pakub Fiddes tagasitulemist juudi tarkusekirjanduse juurde, kus kõiki neid võetakse tõsiselt. Heebrea hokmah (tarkus) on tema arvates viis tuua harmoonia empiirilise teadmuse, müstilise Jumala-tunnetuse ja kaasava eluhoiaku vahele. Võib öelda, et juudi tarkus on see, mis lepib *scientia* ja *sapientia* läbi *phronesis* e.

Kuidas ta seda teeb? Kõigepealt tuleb täheldada, et tarkusekirjandusest leiame üllatavalt optimistliku hinnangu inimese õppimis- ja mõtlemisvõimele. Kui prohvetid enamasti kutsuvad üles Issanda sõna kuulama ja visuaalsed kogemused piirduvad üleloomulike Jumalalt saadud nägemustega, siis Õpetussõnad ütlevad Tanel Padari kombel: „Võta aega veidi ringi vaadata!“

Mine sipelga juurde, ... vaatle tema viise ja saa targaks! (6:6), soovitatakse laisale. *Ja nägin kogenematute seas, märkasin poiste hulgas arutut noormeest* (7:7), kirjutab tark võõra naise juurde kõndiva noormehe kohta. *Kui näed meest, kes iseenese silmis on tark, siis on albil enam lootust kui temal* (26:12), hoitab tark.

Need on vaid üksikud näited, aga kõigis neis mängib nägemismeel olulist rolli. Esimesel juhul on looduse vaatlemine targaks saamise meetod. Teisel juhul osutub arutu noormehe nägemine targa elupõhimõtte sõnastamise katalüsaatoriks. Kolmas salm julgustab kasutama oma nägemismeelt õigete hinnangute

langetamiseks. Kõik need kirjakohtad motiveerivad silmi avatuna hoidma, tunnistades empiirilist vaatlust väärtusliku vahendina tarkuse omandamisel ja rakendamisel.

Veel enam, kui me Õpetussõnu loeme, paneme üsna kiiresti tähele, et suure osa raamatust moodustavad laused, mis ei näi apelleerivat mingile üleloomulikule ilmutusele, vaid lihtsalt esitavad tarkade tähelepanekuid elu toimimise seaduspäradest.

Näiteks võib tuua: *Uhkus on enne langust ja kõrkus enne komistust* (16:18). Nagu näeme, tegemist on lihtsalt ühe lakoonilise reegluga.

Järgmine näide on oma vormilt veelgi „teaduslikum“. *Kes alustab tüli, päästab otsekui vee valla: seepärast jäta järele, enne kui puhkeb riid!* (17:14). Siin luuakse analoogia ühe elulise põhimõtte ja looduses täheldatud nähtuse vahel.

Eeltoodud kirjakohtad on kõigest illustratiivsed. Peatükkides 10–29 leiab sarnaseid lauseid veel ja veel. Nagu juba ütlesin, eeldavad kõik need teatud optimistlikku hoiakut inimese õppimisvõime suhtes. Maailm avab ennast meie pilgule. Suur osa tarkusest on algusest peale kättesaadav – tuleb lihtsalt ümbritsevat tähelepanelikult uurida ja oma kogemuse üle hoolikalt reflekteerida.

Viimane ei tähenda aga, et inimene suudaks kõigeni oma peaga jõuda. Õpetussõnad tunnistavad väga avameelselt inimtarkuse piiratust. Meenutagem kasvõi järgnevat poeetilist lõiku 30. peatükist:

*Kolm asja on mulle väga imelised,
jah, neli on, mida ma ei mõista:
kotka tee taeva all,
mao tee kalju peal,
laeva tee keset merd
ja mehe tee neitsi juurde.*

Elus on hulgaliselt asju, mis ei allu meie kontrollile. Kui mõistlikult inimene ka ei käituks, leidub valdkondi, kus reeglite järgimine ei saa täie kindlusega edu garanteerida.

Nõnda on Õpetussõnade kohaselt õnne saavutamine (16:20), õige naise leidmine (19:14) ja sõjalise lahingu võitmine (21:31) viimselt Jumala kätes. Siit ei tohi aga järeldada, nagu esineks Jumal pelgalt inimese teadmislünkade täitena. Fiddes täheldab Õpetussõnade raamatus hulgaliselt nn kaksikirjakohti, kus üks salm edastab mingit elutarkust „sekulaarses“ võtmes, teine aga avab Jumala-inimese suhet sama valdkonna piires. Näiteks tuleviku planeerimise teemal antakse mõistlik rusikareegel: *Nõupidamiseta nurjuvad kavatsused, aga lähevad korda paljude nõuandjate abiga* (15:22). Järgnev peatükk aga täiendab eelnevat salmi soovitusena, mis ei tohi mingil juhul alt vedada: *Veereta oma tööd Issanda peale, siis su kavatsused lähevad korda* (16:3).

Siis on veel üks kaksik, mis pakub mulle kui statistikatudengile erilist huvi. Nimelt kõneleb see juhuslikkusest. Sekulaarne tarkusetera ütleb: *Liisk lõpetab tülid ja otsustab vägevate vahel* (18:18). Selle mõtte teoloogiline täiend aga seletab liisuheitmise toimimispõhimõtet: *Liisku heidetakse kuuehõlmas, aga selle otsus on Issandalt* (16:33).

(Muide, üks kõrvalpõige nendele, kes armastavad tuletada Piiblist erinevaid teaduslikke fakte. Mulle tundub, et viimane kirjakoht lahendab aastakümneid kestnud debati Bayesi ja frequentistlike statistikute vahel. Nimelt ütleb see selgelt, et juhuslike katsete tulemused ei ole üldse juhuslikud, vaid mingitest välisest tingimustest sõltuvad. Umbes sama juhtum nagu: *Ja ta valmistab valatud vaskmere, kümme küünart äärest ääreni, täiesti ümmarguse, viis küünart kõrge; kolmekümneküünrane mõõdunöör ulatus selle ümber* (1Kn 7:23), millest saab järeldada, et arv pi on võrdne täpselt kolmega. Kui kellelgi on selle vastu huvi, tulge rääkima, ma saadan kõik Vikipeedia lingid.)

Aga teema juurde tagasi tulles... Me nägime, et Õpetussõnade kohaselt on maailm ennast avav, aga samal ajal ka ennustamatult kompleksne ja inimese meeltele allumatu. Siinjuures tuleb rõhutada, et tarkusekirjandus ei põhjenda meie piiratus maailma puudulikkusega ega väida, et tõde paikneb kuskil kättesaamatult eraldatud jumalikus reaalsuses. Vastupidi, meie piiratus tuleneb maailma mõõtmatust rikkusest ja mitmekesisusest, sellest et me ei suuda lõpuni hoomata teise inimese südant, ajaloo kulgu ega isegi looduslikke protsesse. Jumal ei asetse aga kuskil kupli taga, vaid on keegi, kes suudab hõlmata ja korraldada kogu seda mõõtmatut mitmekesisust.

Kõige tabavamalt kinnitab seda mõtet liobi 28. peatükk, mida tuntakse ka tarkuse mõistatusena. *Kust tuleb siis*

tarkus ja kus on arukuse asupaik? (28:20) küsitakse luuletuses. Seda ei tea inimene, kes ometi suudab tänu oma nutikusele mägedesse tunneleid uuristada ja kaevandada kalliskivisid, mida ei näe isegi uhked kotkad või lõvid. Ka merel ja sügavusel pole õrna aimugi. *Kadupaik ja surm ütlevad: „Meie kõrvus on sellest ainult kuuldus.“ Aga Jumal, tema tunneb teed sinna ja tema teab selle asupaika. Sest tema ulatub vaatama maa ärteni* (28:22–24). Ent vaatamata sellele, et Jumalal on erinevalt meist kogu teadmuse täius, ei ole jumalik tarkus kuidagi olemuslikult erinev inimlikust tarkusest. On vaid üks tarkus. Paradoksaalsel kombel on Jumal siin koos meiega uurija rollis. Me loeme, et *kui ta andis vihmale seaduse ja kõuepilvele tee, siis ta nägi seda [tarkust] ja seletas, valmistas ta ja uuris läbi* (28:26–27). Seetõttu ei pea ka meie oma piiratus tõttu meeletehesse langema, vaid saame tunnistada maailma keerukust ja ulatuda teadmatusse läbi jumalakartuse, sest mõistatuses viimases salmis öeldakse inimesele: *Vaata, Issanda kartus – see on tarkus, ja hoidumine kurjast on arukus!*” (28:28).

Seni oleme rääkinud tarkuse tunnetuslikust ja uurimuslikust aspektist, mis korreleeruvad vastavalt *sapientia* ja *scientia* mõistetega. Ent meil on veel *phronesis* ehk praktiline tarkus, mis esineb Fiddese teoloogias kahe eelneva jaoks siduva lülina. Praktilise või osaleva tarkuse toime illustreerimiseks viitab ta Õpetussõnade 8. peatükis kirja pandud laulule personifitseeritud Jumala tarkusest. Leedi Tarkust kujutatakse voorusliku ja veetleva naisena, kes ei karda tolmu ega rahvamasse: *Küngastel tee ääres, teelahkmetel, on ta võtnud aset. Väravate kõrval, linna sissekäigus, seal, kus ustest sisse minnakse, kisendab ta...* (Õp 8:2–3). Ta otsib usalduslikku suhet inimestega, kutsub neid oma kooli, et jagada oma mõistust ja nõu. Ent samas on ta koos Jumalaga aegade algusest saadik. *Kui tema valmistab taevad, olin mina seal ... siis olin mina tema kõrval kui lemmiklaps, olin päevast päeva temale rõõmuks, mängisin igal ajal tema ees, mängisin tema maailma maa peal ja tundsin rõõmu inimlastest* (Õp 8:27, 30–31), kuulutab leedi Tarkus. Niisiis *hokmah* on korruga printsipi, mis juhendab ja õpetab, aga ka keegi, kes on täielikult kaasatud Jumala loodu täiusesse.

Leedi Tarkus kutsub korruga kuulama ja teoretiseerima, aga ka päris suhteid looma ja päris elu elama.

Olen nüüd jõudnud oma ettekande lõppu ega oma illusioone selles osas, kuidas mul õnnestus kõne alguses püstitatud probleemidele vastata. Ilmselt jääb tänane arutelu liiga häguseks, et lahendada – tegelikult väga praktilisi – väljakutseid, mis kristliku hariduse sihtide ja vormi määramisel esile kerkivad. Aga ma väga loodan, et oma ülevaatega Paul Fiddese ideedest suutsin vähemalt skitseerida ühe raamistiku, mis võimaldab mõelda teoloogia õppimisest ja loomisest natuke värskemal moel. Ehk aitab ka see, kui püüan tarkusekirjandusest inspireeritud kolm põhimõtet nüüd võimalikult konkreetsel kujul kokku võtta.

Esiteks, Õpetussõnad julgustavad
meid uurimistööga tegelema.
Refleksioon ja mõistuslik analüüs
viivad kasulike tulemusteni – ka
teoloogia vallas.

Teiseks tuleb tunnistada maailma
keerukust. Hea teadus viib meid
alati paljususeni, mida me ei
suuda hoomata. Vastus on aga
isiklikus jumalakartlikkuses, mitte
eneseisolatsioonis.

Kolmandaks, jumalakartlikkust ja
teoreetilisi teadmisi saab elada
välja vaid päris looduse ja päris
inimestega suhestudes. Võtkem
eeskuju Leedi Tarkusest!

Neid asju tahaksingi KUSile 100. sünnipäevaks soovida.
Palju õnne!